

III. ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

ISTORICUL TEODOR BOTIȘ (1873-1940)

Sebastian Dragoș BUNGHEZ*

THE HISTORIAN TEODOR BOTIȘ (1873-1940)

(Abstract)

Teodor Botiș was an important personality of Arad culture in the first four decades of the twentieth century. He was a clergyman, a teacher, a journalist, and a historian. He contributed to the realization of the Great Union, being one of the delegates at the Great National Assembly in Alba-Iulia. As a historian, he had written works that are still indispensable to those who study the history of Arad and Banat. His books were appreciated by intellectuals of the epoch, and his work has been rewarded by two awards from the Romanian Academy.

Keywords: *Teodor Botiș, historian, school, church, newspaper.*

Teodor Botiș (1873-1940) a fost o personalitate marcantă a vieții culturale și religioase din Arad în prima jumătate a secolului al XX-lea. Născut într-un sat din actualul județ Bihor, Valea Neagră, în 1873, a urmat studii secundare la Liceul romano-catolic din Oradea, apoi a fost nevoit să plece, din cauza ostilității față de români care apăruse în perioada Memorandului și s-a transferat la Liceul de stat din Sibiu, pe care l-a terminat în 1894¹. S-a înscris apoi la Institutul Teologic Ortodox din Arad (1894-1897). Fiind remarcat de episcopul Aradului, Ioan Meșianu, a fost sprijinit să-și continue studiile la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuți, unde a obținut în 1900 titlul de doctor în teologie. A activat apoi la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad, mai întâi ca profesor suplinitor și pedagog (1900-1901), apoi ca profesor provizoriu (1901-1908), iar din 1908 a devenit, în urma unui examen, profesor definitiv la catedrele de Dogmatică și Liturgică ale Institutului Teologic. Între timp, fusese hirotonisit diacon în 1901 și preot în 1907².

Stabilirea lui Teodor Botiș la Arad, oraș care a devenit la începutul secolului al XX-lea cel mai important centru politic al românilor din monarhie³ a făcut ca acesta

* Prof. dr, Liceul „Atanasie Marienescu” Lipova, jud. Arad, membru al filialei Arad a Societății de Științe Istorice din România.

¹ Tomov, 1973: 241.

² Vesa, 2008: 276-278.

³ Despre rolul politic al Aradului la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea a se vedea Popeangă, 1978 și Petraș, 2008.

să vină în contact cu importante personalități ale vieții politice și culturale. În acest context îl găsim pe tânărul teolog arădean în legături strânse cu familia Mocioni, fiind prezent la toate momentele importante ale acestei familii⁴.

Ca profesor al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad a avut ocazia să colaboreze cu figuri importante ale învățământului arădean, precum Roman Ciorogariu, Petru Pipoș, Nicolae Mihulin și alții. Acești profesori erau și personalități ale vieții cultural-politice, care s-au impus ca lideri ai românilor luptând pentru drepturile acestora, mai ales după ce clasa politică maghiară a adoptat măsurile dure de maghiarizare din 1907. În 1912 Teodor Botiș, alături de profesorul Avram Sădean și de directorul Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, Roman Ciorogariu, a fost unul dintre organizatorii sărbătorii dedicate centenarului Preparandiei arădene. Evenimentul a adunat la Arad importante personalități și a fost considerat în epocă o „sărbătoare națională, un important moment de exprimare a solidarității naționale, în pofida unor măsuri luate de autoritățile maghiare”⁵.

După realizarea Marii Uniri a desfășurat o bogată activitate culturală, ca profesor și director al Institutului Pedagogic-Teologic din Arad (1918-1927), iar din anul 1927 rector al Academiei Teologice din Arad, atunci când Institutul Teologic a fost transformat în Academie⁶.

A fost redactor al „Anualelor Institutului Pedagogic-Teologic”, de la preluarea funcției de director, în anul școlar 1918-1919, și până la transformarea Institutului Teologic în Academie Teologică. Apoi, din 1927 până în 1938 a redactat „Anuarul Academiei teologice din Arad”⁷.

A îndeplinit și funcția de redactor responsabil al revistei „Biserica și Școala”, din 1917 până în 1921⁸, asigurând funcționarea acesteia într-o perioadă dificilă.

În epoca interbelică profesorul arădean s-a implicat și în organizarea despărțământului Astei arădene, pe care l-a condus în anii 1924-1932. În această calitate a organizat numeroase conferințe la Arad, la care a invitat importante personalități ale vieții culturale care activau în jurul Extensiunii Universitare Clujene și al Universității libere. Dintre acestea îi amintim pe psihologul Florian Ștefănescu-Goangă, secretarul Extensiunii, pe istoricul de artă Coriolan Petran, pe istoricii Silviu Dragomir și Ioan Lupaș, lingvistul Sextil Pușcariu și istoricul literar Gheorghe Bogdan-Duică. Din partea Universității libere a participat istoricul de artă I. D. Ștefănescu⁹.

Teodor Botiș a fost și un slujitor devotat al cauzei naționale românești, activând ca membru al redacției ziarului „Românul”, în primele luni de după reparația sa în 8 noiembrie 1918, ca organ de presă oficial al Consiliului Național Român Central. Articolele sale au fost printre cele mai emoționante și mai citite, precum cel intitulat *Fapte*, publicat în numărul 3 al ziarului, din 30 octombrie/12 noiembrie 1918, în care chema la punerea în practică a principiului „liberei dispuneri de noi înșine, dreptul natural și indiscutabil al Consiliului nostru național de a lua în mâinile sale teritoriile

⁴ A se vedea Drașovean, 2015: XVIII, XXIV și Czibula, 2014: 142, 146.

⁵ Pantea, 2012: 232.

⁶ Drașovean, 2015: XIX.

⁷ Săsăujan, 2005: 129.

⁸ Tomov, 1973: 243.

⁹ Pantea, 2018: 189.

locuite de românii din Transilvania și Ungaria”¹⁰. A fost apoi ales ca delegat al Institutului Teologic la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia¹¹. Impresionat de cele trăite acolo, profesorul arădean descria astfel atmosfera din cetatea Marii Uniri:

„La gară așteaptă într-o ținută mândră compania de onoare a locotenentului Ovid Grita, comanda Legiunii naționale române din Alba-Iulia. Când intră trenul în gară compania loc. Grita face onor la dreapta. Glasul biruitor al goarnei se amestecă cu puternicele acorduri ale imnului național („Deșteaptă-te, române!”-n.n.), cântat de elevii institutului nostru teologic, care cu însuflețire sub stindard național, cu culorile aranjate orizontal, veniră la marea adunare. (...).

Pretutindenii cântece și jocuri, ovații și scene de înfrățire, ordine și disciplină, care ar putea servi spre lauda celor mai civilizate neamuri. Mulțumită admirabilei organizări și a muncii gigantice, ce a prestat-o locotenentul Grita, în calitate de șef al poliției, nici un incident neplăcut n-a conturbat și profanat evlavlia și măreția serbării”¹².

Un aspect important al activității lui Teodor Botiș este cel de istoric. Deși nu a scris foarte mult, lucrările care au ieșit de sub pana sa sunt de o incontestabilă valoare.

O primă carte, scrisă în colaborare cu colegul său de la Institutul Pedagogic-Teologic din Arad, profesorul Avram Sădean, este *Cei dintâi ani din trecutul și vieța Preparandiei (Școlii normale) gr. or. române din Arad*, publicată în 1912. Scrierea acestei lucrări a fost prilejuită de sărbătorirea centenarului înființării înaltei școli arădene. Ideea unei lucrări cu această temă a apărut încă din 1908, când directorul Institutului, viitorul episcop de Oradea, Roman Ciorogariu, a propus într-o ședință a corpului profesoral din data de 26 martie/8 aprilie „să se scrie și publice istoria institutului și anume îmbinat cu istoria institutului teologic. Și fiindcă acesta reclamă muncă și spese, supune afacerea corpului profesoral”. Ca urmare a propunerii, s-a luat decizia de a se scrie această istorie de către profesorii Institutului cu sprijinul consistoriului¹³. Din diverse motive, propunerea nu s-a materializat imediat. Abia în 1912 Botiș și Sădean au publicat lucrarea amintită mai sus. În introducerea acesteia, cei doi afirmă că au scris-o în urma însărcinării conferinței profesore din 3/16 martie 1912. Din cauza lipsei de timp nu au putut consulta și descifra decât o parte din documentele existente în arhivele Seminarului, Consistoriului, orașului și comitatului Arad, așa încât consideră această lucrare doar o „schiță istorică”¹⁴.

Cu toată modestia reflectată în introducere, se poate spune că, deși de dimensiuni mici (150 de pagini), cartea publicată în 1912 este valoroasă prin selectarea celor mai importante informații despre înființarea și funcționarea instituției în primii săi doi ani școlari. Cauzele principale ale înființării școlii sunt considerate a fi petițiile adresate împăraților de către fruntașii românilor, în care se cerea „promovarea culturii naționale românești”, dar și contribuția românilor la războaiele Austriei împotriva lui Napoleon, precum și „considerațiuni mai înalte politice”¹⁵.

¹⁰ Botiș, 1974: 94.

¹¹ Bunghez, 2017: 167.

¹² *Biserica și Școala*, 48/1918: 1. Paternitatea articolului 'Marea adunare națională de la Alba Iulia. Proclamarea unității naționale. Un neam, o țară.', nesemnat, i-a fost atribuită lui Teodor Botiș de către fiul său, Emil Botiș. A se vedea Botiș, 1974: 95.

¹³ Pantea, 2012: 220.

¹⁴ Botiș, Sădean, 1912: 3.

¹⁵ *Ibidem*: 16.

Este descrisă și inaugurarea școlii, pe data de 3/15 noiembrie 1812, în urma unui ordin dat de împăratul Francisc I. Numele ei inițial era cel de „Școala regească preparandală gr. neunită a nației române”¹⁶.

Sunt menționați și primii profesori ai școlii: Dimitrie Țichindeal, Ioan Mihuț, Iosif Iorgovici și Constantin Diaconovici Loga¹⁷.

Primul director al școlii, numit în funcție la 1 iulie 1813, a fost senatorul și căpitanul orașului Arad, devenit mai apoi și primar al acestuia, Sava Arsici¹⁸. De altfel, primul sediu al școlii a fost stabilit în casa aparținând acestuia, supranumită „Rehkopf” (cap de cerb), probabil de la prezența unui cap de cerb pe o altă casă din vecini¹⁹. Din păcate, casa era departe de a corespunde cerințelor minime pentru un sediu de școală și nici clădirile în care s-au ținut cursuri nu erau prea sănătoase, astfel încât din această cauză mai mulți elevi și profesori s-au îmbolnăvit.

Sunt tratate și alte probleme, precum educația religioasă-morală și disciplina școlară, întreținerea elevilor, salariile profesorilor etc.

În ultimul capitol, „Începuturile de desrobire națională-bisericească”, se relatează despre lupta fruntașilor români, în frunte cu Dimitrie Țichindeal, care a fost sprijinit de episcopul unit de Oradea, Samuil Vulcan, pentru a pune capăt asuprii naționale la care ierarhia bisericească sârbă îi supunea pe români.

La sfârșitul lucrării este reprodusă și lucrarea *Arătare* publicată de D. Țichindeal în 1813, a cărei reeditare era considerată necesară de către directorul Institutului Pedagogic-Teologic, Roman Ciorogariu, pentru a se evita dispariția sa, având în vedere că din aceasta mai supraviețuiau doar foarte puține bucăți, „ca reliquie în casele bătrânilor noștri”²⁰.

Botiș și Sădean aveau de gând să reia și să continue lucrarea, alcătuind o adevărată monografie a Institutului, pentru scrierea căreia se angajaseră în fața Consistoriului din Arad în 1913. În acest scop Avram Sădean a efectuat cercetări în arhivele statului din Viena și Budapesta, iar Teodor Botiș în arhivele orașului și comitatului Arad, precum și în cele ale Consistoriului și ale Institutului, adunând un bogat material documentar. Planul era să se termine monografia în 1917. Din păcate, Avram Sădean, mobilizat în armata austro-ungară ca locotenent în rezervă, a murit pe frontul din Galiția la 18 octombrie 1914. Atunci Teodor Botiș a continuat singur scrierea monografiei, utilizând și materialul documentar adunat de colegul său, terminând-o la sfârșitul anului 1917. Autoritățile ungare au interzis însă tipărirea ei atunci, iar după război apariția ei a fost amânată de scumpirea enormă a costurilor tiparului. Abia în 1922, în preajma centenarului Institutului Teologic Diecezan, Consistoriul Diecezan a aprobat în ședința din 8/21 aprilie tipărirea monografiei, intitulată *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*²¹.

¹⁶ *Ibidem*: 26.

¹⁷ *Ibidem*: 50.

¹⁸ *Ibidem*: 51.

¹⁹ *Ibidem*: 43.

²⁰ Pantea, 2012: 223.

²¹ Botiș, 1922: 4, 5.

Noua lucrare reia o parte din informațiile din cea veche, dar le completează cu multe altele, nu numai despre Institutul Pedagogic, ci și despre cel Teologic. Ca urmare, monografia este mult mai amplă decât lucrarea din 1912, având peste 700 de pagini, față de numai 150, prima. Este structurată în două mari părți, cea dintâi tratând istoria Institutului Pedagogic, iar cealaltă istoria Institutului Teologic. Fiecare dintre cele două părți are o structură asemănătoare, numele mai multor capitole fiind identice.

Ambele părți încep cu capitole ce se referă la întemeierea celor două școli. Despre Preparandie Botiș reia informații din lucrarea publicată în 1912, în timp ce despre Institutul Teologic arată că a fost înființat ca școală clericală în eparhia Arad, după modelul celor deschise la Carloveț și Pacraț, prin rezoluția împăratului Francisc I din anul 1821. Deși aceasta prevedea că școala va începe să funcționeze din 1 noiembrie 1822²², deschiderea ei s-a amânat până în primele zile ale lui decembrie 1822²³.

Al doilea capitol al ambelor părți tratează „Organizarea și viața internă”. Sunt descrise principalele evenimente din viața școlilor, care au fost directorii și profesorii, câți elevi au urmat cursurile lor în fiecare an și cu ce probleme s-au confruntat etc. Un eveniment important pe care autorul îl amintește a avut loc în 1869. În toamna acestui an, ca urmare a intrării în vigoare pe 28 mai a „Statutului organic” al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria, Preparandia s-a transformat din institut regesc, care era „în nemijlocită atârnare dela guvernul statului în toate trebile sale interne”, în „institut pedagogic gr.-or. român”, aflat sub jurisdicția consistoriului eparhial din Arad²⁴. După câțiva ani, în 1876 a avut loc o nouă schimbare. La începutul anului școlar 1876-1877 Preparandia și Institutul Teologic au fost unite într-un singur institut, „pedagogico-teologic”, cu un director și un corp profesoral comun, iar ambele școli au fost mutate în noul edificiu construit în acest scop lângă catedrala ortodoxă²⁵. Deși Institutul Pedagogico-Teologic s-a mai mutat și în 1885 într-un nou local, forma de organizare din 1876 a rămas neschimbată până în momentul publicării cărții lui Botiș, în 1922. Cele două școli au fost însă despărțite în 1927 printr-o Decizie a Ministerului Învățământului și a Departamentului pentru Culte²⁶.

Și cel de-al treilea capitol are un titlu identic în ambele părți, „Învățământul”. Aici sunt enumerate principalele discipline studiate, numărul de ore care intrau în obligațiile elevilor și ale profesorilor, excursiile de studiu efectuate, care au fost manualele folosite, între autori numărându-se și profesori ai școlii, precum Lazar Petrovici, Petru Pipoș, Teodor Ceontea, Gheorghe Vuia, Ioan Petran și alții²⁷. La Institutul Teologic s-au folosit manualele tipărite de ambele părți ale Carpaților, iar profesorul Augustin Hamsea și-a publicat o parte din prelegeri în periodicul oficial al Episcopiei Aradului, „Biserica și Școala”²⁸.

²² *Ibidem*: 518.

²³ *Ibidem*: 523.

²⁴ *Ibidem*: 77.

²⁵ *Ibidem*: 85.

²⁶ Ilica, 2012: 159.

²⁷ Botiș, 1922: 206, 207.

²⁸ *Ibidem*: 586, 587.

Capitolul al patrulea se ocupă de „Disciplina” pe care erau obligați să o respecte elevii celor două școli. Sunt relatate aici diverse probleme ale elevilor și sunt enumerate chiar restricțiile care le erau impuse. De exemplu elevii Preparandiei erau obligați să evite unele distracții periculoase în timpul liber, precum scăldatul în Mureș²⁹, iar pentru cei ai Institutului Teologic era interzisă părăsirea locuinței noaptea după ora 9, iar iarna chiar după ora 7 seara. Ultimii erau opriți și să joace cărți, să „cerceteze” birturile, ori să se „preumble” cu femei³⁰. Unele pedepse erau foarte aspre: „bătaie înaintea tinerimei întregi, (...) închisoare în școală pe lângă pâine și apă, eliminare din institut și arest de 24 ore în închisoarea publică a orașului”³¹. În aceste capitole sunt reproduse și câteva statute și regulamente care au fost adoptate în cele două școli de-a lungul timpului.

Un capitol din prima parte care nu are corespondent în a doua este cel intitulat „Tendințe de maghiarizare”. Aici Botiș arată că la Preparandie s-a introdus studiul obligatoriu al limbii maghiare încă din anul școlar 1819-1820, iar din 1832 s-a instituit obligativitatea ca toți învățătorii și cantorii să cunoască „limba patriei”³². După instaurarea dualismului s-a condiționat din nou deținerea funcției de învățător de cunoașterea limbii maghiare, astfel că în 1887 au fost destituiți 47 de învățători români din comitatul Bihor care nu o știau³³.

Alte capitole se referă la salariile profesorilor, evoluția acestora și sursele din care erau plătite, la tipurile de examene care se dădeau (inițial lunare, trimestriale și semestrale, apoi numai semestriale), la clădirile care au găzduit cele două școli până la construirea în 1885 a edificiului care le adăpostea în acel moment pe amândouă, la bibliotecile lor și la Societatea de lectură etc.

Fiecare din cele două părți ale lucrării se încheie cu scurte prezentări ale profesorilor școlilor, precum și cu liste ale elevilor absolvenți din fiecare promoție.

Lucrarea impresionează prin bogăția documentației, obținută în cea mai mare parte din arhive, dar și prin organizarea riguroasă a informației și analiza pătrunzătoare realizată de autor, de altfel recompensat cu premiul „Năsturel” al Academiei Române³⁴. Într-o recenzie publicată în 1923 în revista „Dacoromania” de la Cluj, N. Georgescu-Tistu afirma despre ea: „E un vast și util material adunat și coordonat cu strădanie de dl. Teodor Botiș și de Avram Sădean, căruia, după însăși mărturisirea prefetei, e păcat că o moarte prea timpurie i-a luat locul ce i se cuvenea, de coautor”³⁵, iar profesorul Ștefan Pascu aprecia în necrologul pe care i l-a publicat peste 20 de ani lui Teodor Botiș că este „una dintre cele mai bune monografii apărute în istoriografia română asupra unei școli”³⁶.

Cea de a treia lucrare istorică scrisă de Teodor Botiș este *Monografia familiei Mocioni*, apărută la Editura Fundațiilor Regale din București în 1939. Geneza

²⁹ *Ibidem*: 210.

³⁰ *Ibidem*: 590.

³¹ *Ibidem*: 220.

³² *Ibidem*: 239.

³³ *Ibidem*: 252.

³⁴ Drașovean, 2015: XXI.

³⁵ Săsăușan, 2005: 130, 131.

³⁶ Pascu, 1942: 540.

acesteia se leagă de un episod din tinerețea lui Teodor Botiș. Pe când era încă student, la recomandarea episcopului Ioan Meșianu, a fost ales ca „prefect de studii” (pedagog) al copiilor familiei lui Eugen Mocioni. A îndeplinit această funcție, în paralel cu parcurgerea studiilor teologice, între anii 1894-1897. În acești ani s-a legat o frumoasă prietenie între membrii importanteii familii românești din Banat și Teodor Botiș, care a vizitat de mai multe ori reședința acesteia din castelul de la Căpâlnaș în anii următori. A cercetat tot atunci biblioteca familiei Mocioni, în care a găsit documente ce l-au ajutat să scrie mai târziu monografia acesteia³⁷. A participat apoi la cele mai importante evenimente din viața nobilei familii bănățene, iar numele său revine de mai multe ori în *Cartea de aur a familiei Mocsonyi din Căpâlnaș. 1882-1933*, un jurnal de însemnări zilnice în manuscris, care se găsește în posesia Bibliotecii Județene „A.D. Xenopol” din Arad. Singur sau împreună cu soția sa, poeta Maria Botiș-Ciobanu, Teodor Botiș îi vizita adesea pe membrii familiei Mocioni la Căpâlnaș³⁸. Profesorul și clericul arădean lua parte la evenimente din cele mai diverse din viața familiei, atât vesele, precum cununțiile și botezurile, cât și triste, precum înmormântările. De pildă, în urma morții pe frontul galițian în 1915 a lui Petru Mocioni, unul dintre foștii săi elevi, protopopul Teodor Botiș a celebrat liturghia de înmormântare la Căpâlnaș, ținând și o cuvântare funerară, în care a accentuat calitățile de „bun român și darnic creștin ale răposatului”³⁹.

Teodor Botiș s-a simțit mereu dator față de binefăcătorii și prietenii săi, a căror activitate politică și culturală excepțională a admirat-o foarte mult, și de aceea a decis să scrie o monografie a familiei Mocioni. Înainte de terminarea monografiei a publicat însă mai multe articole despre membrii marcanți ai familiei, precum cel apărut în numerele 11 și 12 din 1934 ale revistei „Societatea de mâine”, în care se referă la *Atitudinile politice ale celor doi mari Mocioni: Andrei și Alexandru*, relevând dragostea de neam, demnitatea și abilitatea politică a iluștrilor reprezentanți ai familiei bănățene.

Monografia a scris-o însă, după cum singur mărturisește în prefață, la inițiativa jurisconsultului familiei Mocioni, dr. Gheorghe Dobrin, care încerca astfel să împlinească o dorință a răposatului fost prefect al Severinului, Ionel Mocioni. Această idee a fost sprijinită și de Antoniu Mocioni, care era pe atunci ultimul descendent masculin al familiei⁴⁰.

Cartea începe cu un capitol intitulat „Originea și genealogia familiei Mocioni”, în care Teodor Botiș stabilește că ambele ramuri ale familiei, atât cea de Foen, cât și cea armalistă, se trag din preotul aromân Constantin Mocioni, originar din Macedonia, care s-a așezat în Ungaria în 1747⁴¹. Se dau și doi arbori genealogici, cuprinzând pe cei mai importanți membri ai celor două ramuri ale familiei și se relatează și câteva informații relevante despre aceștia. Urmează apoi biografiile a 13 membri marcanți ai familiei Mocioni, cele mai consistente fiind cele ale lui Andrei Mocioni de Foen

³⁷ Săsăujan, 2005: 127.

³⁸ Czibula, 2014: 142.

³⁹ Pantea, 2017: 200.

⁴⁰ Botiș, 1939: 4-5.

⁴¹ Botiș, 1939: 16.

(1812-1880) și Alexandru Mocioni (1841-1909), doi dintre cei mai importanți fruntași politici ai românilor bănățeni și transilvăneni.

Teodor Botiș consacră 70 de pagini biografiei lui Andrei Mocioni de Foen, care a fost membru al Senatului imperial și al Dietei Ungariei și a luptat pentru drepturile naționale ale românilor din monarhia habsburgică. Tot Andrei Mocioni a jucat un rol determinant, alături de Andrei Șaguna, în înființarea Mitropoliei ortodoxe a românilor din Transilvania și Ungaria și a fost membru al Academiei Române încă de la fondarea ei.

Celuilalt reprezentat de vază al familiei Mocioni, Alexandru, îi sunt închinat nu mai puțin de 265 de pagini, mai bine de jumătate din lucrare, biografia sa fiind prezentată în amănunt. Toate acțiunile importante ale lui Alexandru Mocioni sunt abordate: activitatea sa ca deputat în Dieta Ungariei, fiindu-i reproduse largi fragmente din cele mai relevante discursuri, înființarea în 1869 la inițiativa sa a Partidului Național Român din Banat și Ungaria, al cărui prim președinte a fost, intrarea sa în pasivism politic și rolul jucat în luptele politice din preajma Memorandului, precum și acțiunile sale din domeniile bisericesc, cultural și economic. Biografia lui Alexandru Mocioni se încheie cu câteva pagini referitoare la personalitatea sa, autorul afirmând despre el că „întrupa eleganța, modestia și bunătatea”⁴².

În finalul *Monografiei familiei Mocioni* sunt publicate câteva documente interesante: diplomele de înnobilitare a celor două ramuri ale familiei, un memoriu alcătuit de Andrei Mocioni, cerând înființarea unei episcopii ortodoxe române la Timișoara, o parte din corespondența membrilor familiei cu personalități importante ale epocii și câteva dintre lucrările lui Alexandru Mocioni.

Ca și lucrarea din 1922, și aceasta a fost premiată de Academia Română, fiind considerată de Ștefan Pascu „o operă la înălțimea celeia dată, în urmă cu 16 ani, în domeniul monografiei școlare”⁴³. Într-o dare de seamă semnată I.L. (probabil Ioan Lupaș), publicată în „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj se afirma că aceasta este o „publicație de interes deosebit nu numai pentru cei doritori să cunoască impunătoarea ascensiune a familiei de origine macedoromână Mocioni (Muciană) – emigrată pe la sfârșitul veacului al XVII-lea din *urbs amplissima*: Moscopolea, – ci și pentru oricine vrea să afle, cum și prin ce mijloace au contribuit membrii acestei familii, înrădăcinate cu timpul în țarina românească a Banatului, la progresul obștesc al neamului, din care făceau parte”⁴⁴. Și Sextil Pușcariu aprecia valoarea ei, afirmând într-un articol publicat în revista „Dacoromania”, că „aduce prețioase contribuții la cunoașterea zbuciumului nostru din trecut spre lumină”⁴⁵.

Teodor Botiș a murit la 14 august 1940, fiind adânc regretat de foștii săi colaboratori și studenți, atât pentru valoarea sa ca profesor și istoric, cât și pentru firea sa nobilă și generoasă, care îl făcea să îi ajute pe toți cei ce îi cereau ajutorul.

Opera sa istorică rămâne și azi valoroasă, fiind indispensabilă consultarea ei pentru toți cercetătorii problemelor pe care le-a abordat.

⁴² Botiș, 1939: 374.

⁴³ Pascu, 1942: 541.

⁴⁴ L.I., 1942: 437.

⁴⁵ Drașovean, 2015: XXIII.

Referințe

Biserica și Școala, an XLII (1918).

Botiș, Emil (1974) 'Un cronicar al evenimentelor din toamna anului 1918 – Dr. Teodor Botiș', în *Țara Moșilor. Studii articole și comunicări*, volum îngrijit de Romulus Felea, Abrud: f. ed, pp. 92-98.

Botiș, Teodor; Sădean, Avram (1912) *Institutul Pedagogic Gr.-Or. Rom. din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și viața Preparandiei (Școlii Normale) Gr.-Or. Române din Arad*, Arad: Tipografia Diecezană Gr.-Or. Rom.

Botiș, Teodor (1922) *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic Ortodox-Român din Arad*, Arad: Editura Consistoriului.

Botiș, Teodor (1939) *Monografia familiei Mocioni*, București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”.

Bunghez, Sebastian-Dragoș (2017) 'Profesorii Institutului Pedagogic-Teologic participanți la Marea Unire', în *Colocviul Internațional „EUROPA: Centru și margine Cooperare culturală transfrontalieră” Ediția a VI-a 19-20 octombrie 2017 Arad – România*, Arad: Editura Gutenberg Univers, pp. 163-171.

Czibula, Adriana (2014) 'O jumătate de secol la castel: Familia Mocioni din Căpâlnaș', în *Momente din istoria lecturii publice. Simpozion bienal național cu participare internațională. Ediția a V-a, Arad, 22-25 septembrie 2014*, Arad: Editura Nigredo, pp. 140-147.

Drășovean, Florin (2015) 'Dr. Teodor Botiș (1873-1940)', în Botiș, Teodor (2015) *Monografia familiei Mocioni*, Ediția a III-a îngrijită și prefațată de acad. Păun Ion Otiman, București: Editura Academiei Române, pp. V-XXVII.

Ilica, Anton (2012) *Istoricul Preparandiei din Arad. De la Școala Regească Preparandială Gr. Neunită a Națiunii Române la Liceul Pedagogic „Dimitrie Țichindeal” Arad*, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

L.I. (1942) 'TEODOR BOTIȘ: Monografia familiei Mocioni. București, 1939, 476 p.', *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VIII, 1939-1942, Sibiu: Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, pp. 437-438.

Pantea, Maria Alexandra (2012) 'Centenarul Preparandiei arădene expresia solidarității naționale', în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat – Crișana*, vol. V, Arad: „Vasile Goldiș” University Press.

Pantea, Maria Alexandra (2017) *Relatări din Primul Război Mondial prezentate în presa ecleziastică din Banat*, București: Editura Tritonic.

Pantea, Maria Alexandra (2018) 'Activități sociale și culturale organizate de Astra arădeană în perioada interbelică' în Ardelean Aurel (coord.) (2018), *Astra și arădenii - ctitori de modernitate românească*, Arad: „Vasile Goldiș” University Press, 2018.

Pascu, Ștefan (1942) 'Teodor Botiș 1873-1940', *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VIII, 1939-1942, Sibiu: Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, pp. 539-541.

Petraș, Lucian (2008) *Politică și demers național în comitanul Arad (1895-1916)*, Timișoara: Editura Brumar.

Popeangă, Vasile (1978) *Aradul. Centru politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Timișoara: Editura Facla.

Săsăujan, Mihai (2005) 'Preotul, profesorul și istoricul Teodor Botiș (1873-1940). Date bibliografice', *Teologia*, anul IX, nr. 2, Arad, 2005, pp. 125-155.

Tomov, Maria (1973) 'Teodor Botiș (1873-1940)', *Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1972-1973*, Arad, 1973, pp. 241-250.

Vesa, Pavel (2008) *Preoți cărțurari arădeni de altădată*, Arad: Editura Gutenberg Univers.